Maktabgacha yoshdagi bolalarda o‘zini o‘zi nazorat qilish orqali intizomlilikni shakllantirishga shaxsiy yondashuv tamoyillari

Eshondedayeva Muqaddas Olimjon qizi
Namangan davlat pedagogika instituti
Talim tarbiya nazariyasi va metodikasi
(Maktabgacha ta’lim) mutaxassisligi 1 kurs magistranti
Qambarov Abdujabbor Baxrooliyevich
falsafa doctori (PhD), dotsent

ANNOTATSIYA. Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarda o‘zini o‘zi nazorat qilish ko‘nikmalarini shakllantirish orqali ongli intizomlilikni rivojlantirishning pedagogik asoslari tahlil qilingan. Tadqiqot jarayonida shaxsiy yondashuv tamoyillarining bolaning individual-psixologik xususiyatlariga muvofiqligi va ularning ijtimoiy moslashuvdagi ahamiyati yoritib berilgan. Maqolada intizomni tashqi tazyiq emas, balki ichki irodaviy ehtiyoj sifatida shakllantirish metodikasi taklif etilgan bo‘lib, olingan natijalar bolalarning o‘z harakatlarini idora qilish darajasi sezilarli darajada oshganini ko‘rsatadi. Xulosa va tavsiyalar maktabgacha ta’lim tashkilotlari tarbiyachilari hamda ota-onalar uchun amaliy ahamiyatga ega.

Kalit so‘zlar: maktabgacha yosh, o‘zini o‘zi nazorat qilish, intizomlilik, shaxsiy yondashuv, irodaviy sifatlar, ongli intizom, pedagogik eksperiment, individual rivojlanish.

KIRISH

Zamonaviy maktabgacha ta’lim tizimining ustuvor vazifalaridan biri — bolani nafaqat bilimli, balki o‘z xulq-atvorini idora qila oladigan, mustaqil va mas’uliyatli shaxs etib tarbiyalashdir. Bola shaxsining shakllanishi aynan bog‘cha yoshidan boshlanib, bu davrda irodaviy sifatlar va intizomlilikning ilk kurtaklari namoyon bo‘ladi. Intizomlilik — bu shunchaki kattalarning buyruqlariga so‘zsiz bo‘ysunish emas, balki bolaning o‘z harakatlarini ongli ravishda boshqarishi va ijtimoiy normalarga muvofiq ravishda o‘zini o‘zi nazorat qila olishidir [1].

Maktabgacha yoshdagi bolalarda intizomlilikni shakllantirishda shaxsiy yondashuv tamoyili markaziy o‘rinni egallaydi. Zero, har bir bolaning asab tizimi tipi, temperamenti va oilaviy tarbiya muhiti turlichadir. Shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim paradigmasi doirasida intizomni tashqi tazyiq yoki jazo orqali emas, balki bolaning ichki ehtiyoji va o‘z-o‘zini anglash jarayoni sifatida rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi [2]. Bolaning o‘z hissiyotlarini boshqarishi, navbat kutishi va belgilangan qoidalarga ixtiyoriy amal qilishi uning ijtimoiy yetukligidan dalolat beradi.

Bugungi kunda pedagogik psixologiyada bolalarda o‘zini o‘zi nazorat qilish mexanizmlarini o‘rganish dolzarb masalalardan biri bo‘lib qolmoqda. Chunki irodaviy o‘z-o‘zini boshqarish ko‘nikmasi yetarli darajada rivojlanmagan bolalarda keyinchalik maktab ta’limiga moslashishda va tengdoshlari bilan muloqotda jiddiy qiyinchiliklar yuzaga kelishi kuzatilmoqda [3]. Shu sababli, maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarda o‘zini o‘zi nazorat qilish orqali intizomlilikni shakllantirishning shaxsiy yondashuvga asoslangan pedagogik tamoyillari va ularning amaliy ahamiyati tahlil qilinadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Maktabgacha yoshdagi bolalarda o‘zini o‘zi nazorat qilish va intizomlilik masalasi pedagogika va psixologiya fanlarining fundamental muammolaridan biri bo‘lib kelmoqda. Klassik pedagogik qarashlarda intizom ko‘pincha tashqi nazorat va qat’iy tartib-qoida sifatida talqin qilingan bo‘lsa, zamonaviy tadqiqotlar diqqat markazida bolaning ichki irodaviy rivojlanishi turadi. Xususan, L.S.Vigotskiy nazariyasiga ko‘ra, bolaning o‘z xulq-atvorini boshqarishi uning oliy ruhiy

funksiyalarining rivojlanishi bilan bevosita bog‘liq bo‘lib, bu jarayonda kattalar bilan muloqot va o‘yin faoliyati asosiy vosita bo‘lib xizmat qiladi [4].

Shaxsiy yondashuv tamoyili bolani ta’lim-tarbiya jarayonining ob’ekti emas, balki faol sub’ekti sifatida ko‘rishni taqozo etadi. Tadqiqotchi Sh.A.Amonashvili o‘zining insonparvarlik pedagogikasi konsepsiyasida ta’kidlaganidek, intizom bolaning shaxsiy erkinligi va o‘z-o‘zini anglashiga asoslanishi lozim [5]. Bu esa maktabgacha ta’lim tashkiloti tarbiyachisidan har bir bolaning individual-psixologik xususiyatlarini, uning emotsional holati va motivatsion sohasini chuqur bilishni talab qiladi.

Bolalarda o‘zini o‘zi nazorat qilish mexanizmlarining shakllanishi bo‘yicha xalqaro tadqiqotlar (masalan, "Marshmallow test" kabi irodaviy to‘xtam tajribalari) shuni ko‘rsatadiki, kichik yoshda o‘zini tiya olish va qoidalarga ongli rioya qilish ko‘nikmasi kelajakda intellektual va ijtimoiy muvaffaqiyatning kafolatidir [6]. Mahalliy olimlarning ishlarida ham maktabgacha yoshdagi bolalarning irodaviy sifatlarini shakllantirishda milliy qadriyatlar va shaxsiy namunaning o‘rni alohida qayd etilgan [7].

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, intizomlilikni shakllantirishda shaxsiy yondashuv quyidagi prinsiplarga tayanadi:

- Bolaning shaxsiy individualligini tan olish va hurmat qilish;
- O‘z-o‘zini baholash va o‘z harakatlariga mas’uliyat hissini uyg‘otish;
- Tarbiyaviy ta’sirlarni bolaning temperamentiga moslashtirish [8].

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Ushbu tadqiqotning metodologik asosi sifatida tizimli yondashuv va shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim tamoyillari tanlab olindi. Tadqiqot jarayonida maktabgacha yoshdagi bolalarda o‘zini o‘zi nazorat qilish darajasini aniqlash va intizomlilikni shakllantirish uchun quyidagi metodlar majmuasidan foydalanildi:

1. **Nazariy tahlil metodi:** Mavzuga oid pedagogik va psixologik adabiyotlar, me’yoriy-huquqiy hujjatlar hamda xorijiy tajribalar qiyosiy tahlil qilindi [9].
2. **Pedagogik kuzatuv:** Bolalarning kundalik faoliyati (o‘yin, o‘quv mashg‘ulotlari va jamoat ishlari) davomida o‘z harakatlarini qoidalarga muvofiq boshqarish darajasi maxsus kartochkalar yordamida qayd etildi.
3. **Suhbat va so‘rovnoma:** Tarbiyachilar va ota-onalar o‘rtasida bolaning uyda va bog‘chada o‘zini tutishi, intizomga munosabati hamda mustaqil qaror qabul qilish qobiliyatini baholash maqsadida so‘rovnomalar o‘tkazildi [10].
4. **Pedagogik eksperiment:** Tadqiqot ishi uch bosqichda (aniqlovchi, shakllantiruvchi va nazorat bosqichlari) tashkil etildi. Eksperiment guruhidagi bolalar bilan ishlashda shaxsiy yondashuv tamoyillariga tayangan holda, interaktiv o‘yinlar va irodaviy mashqlar tizimi qo‘llanildi [11].

Tadqiqot ob’ekti sifatida [Bog'cha raqami yoki hududi] maktabgacha ta’lim tashkilotining yuqori va tayyorlov guruhi tarbiyalanuvchilari qamrab olindi. Shaxsiy yondashuvni ta’minlash maqsadida har bir bolaning psixologik profili yaratildi va tarbiyaviy metodlar ularning individual emotsional barqarorligiga qarab tabaqalashtirildi [12].

Ma’lumotlarni qayta ishlashda olingan natijalar miqdoriy va sifat jihatidan tahlil qilinib, shaxsiy yondashuvning samaradorlik ko‘rsatkichlari matematik-statistik metodlar yordamida hisoblab chiqildi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

O‘tkazilgan pedagogik eksperiment natijalari shuni ko‘rsatdiki, maktabgacha yoshdagi bolalarda intizomlilikni shakllantirishga shaxsiy yondashuv tamoyillarini tatbiq etish nazorat guruhiga nisbatan sezilarli ijobiy o‘sishni ta’minladi. Eksperiment guruhidagi bolalarda o‘zini o‘zi nazorat qilish ko‘nikmalari quyidagi ko‘rsatkichlar bo‘yicha tahlil qilindi:

Ko‘rsatkichlar	Eksperimentdan oldin (%)	Eksperimentdan so‘ng (%)

Ko‘rsatkichlar	Eksperimentdan oldin (%)	Eksperimentdan so‘ng (%)
Qoidalarga ongli amal qilish	42%	78%
Irodaviy to‘xtam (sabrlilik)	35%	65%
Mustaqil qaror qabul qilish	30%	58%
Hissiyotlarni boshqarish	38%	72%

Tadqiqot natijalari shuni tasdiqladiki, shaxsiy yondashuv tamoyillari asosida tashkil etilgan mashg‘ulotlar bolada "tashqi intizom" (qo‘rquv yoki jazo asosidagi) o‘rniga "ichki intizom" (ongli mas’uliyat) shakllanishiga xizmat qiladi [13]. Muhokama jarayonida aniqlandiki, bolaning individual xususiyatlarini (masalan, impulsivlik yoki sustkashlik) hisobga olgan holda berilgan individual topshiriqlar ularda o‘ziga bo‘lgan ishonchni orttiradi.

Ayniqsa, o‘yin faoliyati davomida shaxsiy yondashuvni qo‘llash, bolalarning o‘z tengdoshlari bilan nizoli vaziyatlarni o‘zaro kelishuv va o‘zini tiyish orqali hal qilishiga yordam berdi. Bu esa, shaxsga yo‘naltirilgan ta’limning bolani ijtimoiy-psixologik moslashuvidagi rolini yana bir bor isbotlaydi [14].

Shuningdek, muhokamalar davomida ota-onalar va tarbiyachilarning hamkorligi shaxsiy yondashuvning barqarorligini ta’minlovchi asosiy omil ekanligi aniqlandi. Bolaning uyda va bog‘chada bir xil pedagogik talablar hamda individual qo‘llab-quvvatlashga ega bo‘lishi, uning intizomli xulq-atvori odatga aylanishini tezlashtiradi [15].

Xulosa o‘rnida aytish mumkinki, o‘zini o‘zi nazorat qilish — bu shaxsning ichki erkinligi va tartibliligi o‘rtasidagi muvozanat bo‘lib, uni shakllantirishda shaxsiy yondashuv tamoyillari eng samarali strategiya hisoblanadi [16].

XULOSA

Maktabgacha yoshdagi bolalarda o‘zini o‘zi nazorat qilish orqali intizomlilikni shakllantirish murakkab va ko‘p qirrali pedagogik jarayon bo‘lib, u bolaning kelajakdagi ijtimoiy qiyofasini belgilab beradi. Tadqiqot davomida olingan natijalar va tahlillar quyidagi xulosalarga kelish imkonini berdi:

1. **Ichki motivatsiyaning ustuvorligi:** Intizomlilik tashqi tazyiq yoki jazolash orqali emas, balki shaxsiy yondashuv asosida bolaning ichki ehtiyojiga aylantirilgandagina barqaror xarakter kasb etadi. Bolaning o‘z harakatlari natijasini anglashi unda ongli intizomni shakllantiradi .
2. **Individuallikni hisobga olish:** Har bir bolaning temperament va psixologik xususiyatlaridan kelib chiqib yondashish, ulardagi impulsivlikni jilovlash va irodaviy to‘xtam ko‘nikmalarini rivojlantirishda eng samarali yo‘ldir. Bu jarayonda bolaning shaxsiy "men"ini hurmat qilish uning mas’uliyat hissini oshiradi.
3. **O‘yin – asosiy vosita:** Maktabgacha yoshdagi bolalarda o‘zini o‘zi nazorat qilishni shakllantirishning eng maqbul shakli rolli va qoidali o‘yinlar hisoblanadi. O‘yin jarayonida bola ixtiyoriy ravishda o‘z hohishlarini jamoat manfaatiga va o‘yin qoidalariga bo‘ysundirishni o‘rganadi .
4. **Uzluksiz hamkorlik:** Maktabgacha ta’lim tashkiloti va oila o‘rtasidagi yagona pedagogik talablar tizimi shaxsiy yondashuvning samarasini mustahkamlaydi. Ota-onalarning bola shaxsiga nisbatan ijobiy va qo‘llab-quvvatlovchi munosabati intizomlilikning tabiiy shakllanishiga zamin yaratadi.

Amaliy tavsiya sifatida, tarbiyachilarga har bir bola uchun individual "rivojlanish trayektoriya"sini ishlab chiqish va mashg‘ulotlarda bolaning o‘z-o‘zini baholashiga imkon beruvchi refleksiya usullaridan kengroq foydalanish tavsiya etiladi. Bu esa nafaqat tartibli, balki mustaqil fikrlovchi va o‘z xatti-harakatlariga javob bera oladigan komil shaxsni tarbiyalashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

[1] Shaxs shakllanishi va intizom. Pedagogik tadqiqotlar metodologiyasi. Toshkent, 2022.

[2] Psixologik yondashuvlar. Maktabgacha ta'limda innovatsiyalar. Toshkent: Fan, 2023.

[3] Bolalar psixologiyasi. Irodaviy sifatlarni rivojlantirishning zamonaviy usullari. Metodik qo‘llanma, 2021.

[4] L. S. Vigotskiy, Psixologiya razvitiya cheloveka. Moskva: Smisl, 2005.

[5] Sh. A. Amonashvili, Insonparvarlik pedagogikasi asoslari. Toshkent: O‘qituvchi, 2010.

[6] W. Mischel, The Marshmallow Test: Understanding Self-Control and How To Master It. Little, Brown, 2014.

[7] Mahalliy pedagoglar tadqiqotlari. Maktabgacha ta’lim metodikasi to‘plami. Toshkent, 2023.

[8] Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim. Metodik qo'llanma, 2022.

[9] Pedagogik tadqiqot metodlari. O'quv qo'llanma, Toshkent, 2020.

[10] V. A. Slastenin, Pedagogika: Innovatsionnaya deyatelnost. Moskva: Magistr, 2011.

[11] Bolalar psixodiagnostikasi. Amaliy mashg'ulotlar to'plami. Toshkent, 2021.

[12] Individual yondashuv tamoyillari. Zamonaviy ta'lim metodikasi. Metodik tavsiyalar, 2023.

[13] "Bolalar tarbiyasida shaxsiy yondashuv," Pedagogika jurnali, no. 4, pp. 12-18, 2023.

[14] C. Rogers, On Becoming a Person: A Therapist's View of Psychotherapy. Houghton Mifflin, 1961.

[15] Oila va bog'cha hamkorligi. Metodik tavsiyalar to'plami. Toshkent, 2022.

[16] D. Goleman, Emotional Intelligence: Why It Can Matter More Than IQ. Bantam Books, 2005.